

Alevi Kültür Haftası ve Alevilerin Çıkışı

Alevi Kültür Haftası ve Alevilerin Çıkışı

2-7 Ekim *1989* tarihleri arasında Hamburg'da (Almanya) bir etkinlik gerçekleşti. Kültür haftası olarak adlandırılan bu etkinlik aynı zamanda/aslında Alevi örgütlenmelerinde bir sıçrayış olarak değerlendirilebilir. Hatta *AABF*[1] bu etkinliğin tarihini kuruluş tarihi olarak kabul etmektedir.[2] Ancak bu etkinliğe ve beraberinde ortaya çıkan birçok önemli gelişmeyi anlatmadan önce merkezi Avrupa gibi görünse de taşıyıcı gücü açısından Türkiyelilerin Almanya temelli örgütlenmelerine ve dönüşümlerine ilişkin gelişmelere değinmek yerinde olur. Özellikle Alevi-Bektaşi edebiyatı temelinde *Ali Cem Akbulut*'la *(1978)* yaklaşık sekiz buçuk senelik bir çalışma gerçekleştirmemiz nedeniyle biraz ayrıntıya girmem gerektiğini düşünmekteyim.[3]

Alevilerin Türkiye dışında ama geldiği nokta itibariyle Almanya ağırlıklı olmak üzere Avrupa'da örgütlenmeye başlaması ağırlıkla *12* Eylül *1980*'deki askeri darbeden sonraya denk düşmektedir. Ancak bu denklik bir tesadüf değildir. Bu denkliğin iki önemli nedeni bulunmaktadır. İlki (biraz gecikmeyle) Türkiye kökenli öteki din temelli örgütlenmelerle paralellik göstermektedir. İkincisini daha sonra açıklamak üzere şimdi bazı genel bilgilerle başlayayım.

---

[1] Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu.

[2] Örneğin *2019* yılında kutlanan *30*. etkinliklerine ilişkin bir haberi bu bağlantıdan okuyabilirsiniz:
https://a-gazete.de/aabfnin-30-yili-sarayda-kutlandi (ET: *20.03.2024*)

[3] Ayrıntılar için bkz.: https://karamavi.com/index.php/component/sppagebuilder/?view=page&id=23 (ET: *20.03.2024*)

Türkiye'de tarikatlardan, kendi aleminde inancının icaplarını yerine getiren bireylere kadar tüm dindar çevre yine ikili bir haletiruhiye içinde varlığını sürdürür. Cumhuriyetin kurulmasında ulus devlet mantığı öne çıkmış gibi görünmesine rağmen arka planda din çok daha belirleyicidir. Burada hemen belirtmekte fayda var. Din temelli örgütlenen yapıların neredeyse tümü doğrudan veya dolayı olarak, propagandalarını *Atatürk*'ün *(1881-1938)* dinsizliği üzerinden yürütürler. Fakat bu bakış açısı yanlıştır. Çünkü devletin politikası, kendini ifade ettiği ideolojik ve politik temel, kişilerin neye inanıp inanmadıklarıyla açıklanamaz. O nedenle *Atatürk*'ün kişisel inancıyla irtibatlandırılarak devletin bütününü açıklamak mümkün değildir. Bir ölçüde mutlak hükümdarlıklarda bunun etkisinden söz edilebilir ancak her ne kadar 'tek adam' olarak değerlendirilse bile Cumhuriyetin yapısı ve işleyişini sadece *Atatürk* üzerinden açıklamaya yönelmek belki sıradan propaganda aracı olarak işe yarayabilir ama o kadar. Buradaki temel sorun yeni kurulan devletin İslam düşmanlığı değil İslamın bir yorumu üzerinden tüm toplumu denetim altına alma çabasının eleştirisidir.

Kemal Atatürk

Cumhuriyetin 'ulus devlet' söylemiyle fazlaca uyuşmayan İslam temelli örgütlenmesi incelenmeye değer ve karmaşık bir konudur. Ancak burada bunun üzerinde durmaktan öte, işleyişine ilişkin bazı vurgularla yetinmeye çalışacağım.

İslami kesimde önemli derecede karşılık bulan bir Cumhuriyet yorumu vardır. Bu anlamda, kuruluş sürecinde *Mustafa Kemal*'in İslami çevreye verdiği sözleri tutmaması bu kesimdeki *100* yıllık bir travmaya işaret etmektedir. O nedenle başka etnik veya siyasi gruplar gibi İslami kesimin önemli bir bölümü de devlete her genel olarak ihtiyatla yaklaşmaktadır.

Cumhuriyetin kurulması aşamasında ve sonraki yıllarda gerçekleşen büyük göçler (sadece mübadeleler değil) dikkat edilen temel unsur Müslüman olmayanların Türkiye'den çıkarılmasıyla, Müslüman olanların Türkiye'ye girmesine/yerleşmesine izin verilmesi üzerine şekillenmiştir. En büyük göç kaynağı olan Balkanlardan Türkiye'ye göçen toplulukların belirleyici özelliği etnik anlamda Türk olmaları değil Müslümanlıklarıydı. Ancak bu da devletin 'münasip' gördüğü bir şekilde gerçekleşmeliydi. Zaten *1924*'te Diyanetin kurulması tam da bununla ilgiliydi. Mesele, birçoğunun öne çıkarmaya çalıştığı gibi İslamın şöyle ya da böyle yorumu değil, daha çok tek tip olmasıyla ilgiliydi. *Hanefi* mezhebi de bunun için en uygunu olarak tespit edilmişti.

Cumhuriyetin yaklaşık ilk *10* yılı Müslümanların Türkleştirilme süreci şeklinde ama biraz kendi seyrinde ve ideolojik hatları tam netleştirilemeden geçti. Türkçülük temelindeki ideolojik vurgular ve tabii

dönüşümler *1932*'deki *Türk Tarih Kurumu* kongresinden sonraya denk gelmektedir.[4] Belki şöyle formüle etmek gerekir: Cumhuriyet, söylem ve yasalar itibariyle Türk ulusu yaratmak üzerine kurulmuş olmasına rağmen ideolojik yapılanma ancak bu kongreyle kesin sınırlarını çizmiş oldu. Haliyle müfredattan başlayarak bunun tüm topluma dayatılması, bir süre sonra köklü bir geçmiş şeklinde algıla(n)maya dönüştü. Devletin kurumları güçlenmeye ve uluslaşma süreci yerleşmeye başlayınca dini ögeler ve söylemler (tabii bir anlamda sekülerlikle de bağlantılı olarak), kuruluştaki önemini yitirmeye ve geri itilmeye başla(n)dı. Bu da din temelli örgütlenmelerdeki kadar olmasa bile, uçlara savrulmamış dindar kesimin de tedirginliğinin artmasına neden oldu. Cumhuriyetin kurulma sürecinde verilen sözlerin yerine getirilmemesi toplumun birçok kesiminde olduğu gibi dindarlarda da önemli bir hayal kırıklığı yarattı. Bu nedenle tarikatlar devletten yararlanma kapılarını hep açık tutsa bile ihtiyatı elden bırakmadı. *1950*'den sonra kısmi bir serbesiyet kazanmış gibi olmalarına rağmen aslında temelde devleti idare edenlerin izin verdiğinin çok ötesine geçemediler. *1960*'taki askeri darbeyle yeniden içe kapanmaya başladılar. Ancak aynı dönemlerde başka bir kapı aralanmış oldu.

Avrupa'ya başlayan işçi göçü, bu çevrelere (en azından başlangıç itibariyle devletin denetimden uzaklaşması nedeniyle) yeni bir örgütlenme imkanı sağladı. Avrupa'da kısa sürede oluşan Türkiyeli toplum[5], çok geçmeden, devletin her hareketi denetleme refleksinden (en azından Türkiye'dekine göre) bağımsızlaşmış olduğunu fark etmeye başladı. Böylelikle, yaşanan ülkelerdeki göçmenlik, yabancılık, dışlanma, çaresizlik gibi birçok olumsuz etkenin de katkısıyla bu çevreler için bir avantaj ortaya çıktı. Dikkat edilirse *1960*'larda Avrupa'ya giden ilk işçiler -ki bunların epey bir bölümü yanlarında eşleri olmayan evli kadınlardı- büyük oranda seküler görünümlüyken, aradan geçen *20* sene gibi kısa bir sürede, geçmiş görünümlerinden tümüyle uzaklaşmışlardı. Tabii ki bu sadece görünümde değil, düşünce, davranış ve inanç sistemindeki dönüşüm demekti. Bu arada, oldukça geniş çevrelere yayılıp daha kalıcı bağları kurabilenler din motifiyle örgütlenenler oldu.

1980'deki askeri darbenin arka planındaki dini söylem ve yönlendirmeler devletin istediği yöne kanalize edilemedi. Aksine bir bakıma devletin söylemleriyle örtüşen birçok ortaklık belirmiş oldu. Devlet, her şeye müdahale etme geleneği ve kendinde gördüğü hakla Avrupa'daki Türkiyelileri resmi ideolojisi doğrultusunda yönlendirmek için baskısını artırsa da pratikte tam karşılık bulamadı.[6] Türkiye hükümeti tüm çabalarına rağmen *Cemalettin Kaplan (1929-1995)* üzerinden yaptığı propagandaların ötesinde bir kazanım elde edemedi. Zaten devlet, *Kaplan*'ın dini

[4] Bu konudaki ayrıntılar için Birinci Türk Tarih Kongresi, TTK Yayınları, Ankara, *2010*, adlı kitap incelenebilir.
Konu başlıkları için bkz.: https://www.ttk.gov.tr/kongreler/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/

[5] Çeşitliliği ve parçalarıyla Türkiye kökenli yapıların bütünü kastedilmektedir.

[6] Bilindiği üzere böylesi toplum mühendisliği hesapları bazen çok iyi tutmakta bazen ise işe yaramamakta.

yorumuna şiddetle karşı çıkar gibi görünse de sürekli olarak dini söylemleri artırmayı ihmal etmedi. Böylelikle devletin din konusunda yaptığı her vurgu iki açıdan din temelli örgütlenmelere avantaj sağladı. İlki ve en önemlisi, her söylem (her zaman ve her konuda olduğu gibi) temelde orijinaline daha fazla hizmet etti. İkincisi, söylemleriyle benzerlikler gösterdiğinden aralanan kapılardan dinci kesimin devlet imkanlarını kullanmaları kolaylaştı. Aslında bu ikinci gelişme dindarların başarısı gibi görünse de temelde devletin denetimine girmeleriyle aynı anlama gelmekteydi. Çünkü bu çevrelere bazı imkanlardan faydalanma fırsatı veren devlet aynı oranda, hatta daha fazlasıyla bu çevreleri yönlendirmeyi de garantilemiş olmaktaydı.

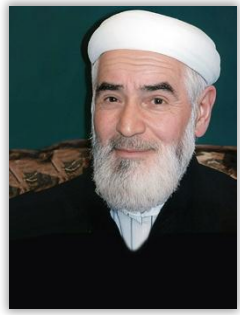

Cemalettin Kaplan

Bu makale üzerine yoğunlaştığım günlerde tam da bunu belgelercesine, Adıyaman'daki deprem konutu kurasında *Menzil* tarikatından üç yönetici kardeşe de konut çıktığı haberi yayıldı.[7] Aslında böyle daireler, ortalama aileler açısından önemli bir şans/varlık olabilir. Fakat bu aynı zamanda bilmem kaç bin oyu olan bir tarikatın gerçek fiyatını da ifade etmesi açısından bakıldığında, devletin/yönetenlerin, işi ne kadar ucuza kapattığı da anlaşılacaktır.

Sonuçta her ne olursa olsun *12 Eylül*ün ideolojik söylemine ve projesine uygun olarak neredeyse sağcı olmayan her çevre gerilerken Türk-İslam senteziyle uyuşan veya bir şekilde bununla yakınlaşan/benzeşenler yeni iktidar ortağı, sonra da iktidara ulaşma yoluna girmiş oldular. Tabii evdeki hesabın bir karışıklığa yol açacağı düşünülemediğinden işler biraz sarpa sarar gibi olacaktı ama oraya daha çok vardı.

Bu girişten sonra bu sürecin Alevilerde nasıl geliştiğine göz atmak yerinde olur.

Yukarıda sözünü ettiğim süreç Türkiyeliliğin bir parçası olarak Aleviler için de geçerlidir haliyle. Ancak Alevilerin hem kısmen etnik hem de devletin 'makbul' inancıyla örtüşmeyen bir gruba dahil olmaları nedeniyle iş o kadarla kalmamakta.

Aleviler *1950*'lerden itibaren gelişen şehirlileşmeyle birlikte kısmi bir özgürleşme içine girmeye başladı. Ancak yine de Alevi kimliklerini mümkün mertebe açık etmemeye özen gösterdiler. Bu gelişme, yüzlerce yıldır baskı altında bulundukları dış etkenlerden olmasının yanında, bir ölçüde ait oldukları topluluktan da özgürleşmeyi barındırmaktaydı. Çünkü şehir yaşamı, başlangıçta varoşlardaki mecburi yakın olmanın dışında artık günlük hayatta birbirlerince izlenemez uzaklıkların ortaya çıkmasıyla giderek yalnızlaşmaya başladılar. Yalnızlıktan kastım şehirde

[7] Ayrıntılar için bkz.: https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/bu-da-mi-fitratta-var-deprem-konutu-kurasinda-menzil-seyhlerinin-2175152 (ET: *23.03.2024*)

kapitalizme uygun düşen şekilde yaşamaya evrilmeleriydi. Haliyle bu durum birbirini sürekli gözetleyen, denetleyen toplumsal ilişkiden inanç ve geçmişe dayalı ortak değerler duygusuna kadar birçok şeyi daha soyut olarak sürdürmeye dönüştü. Bu soyutluk bir anlamda daha temel bir bilincin gelişmesine vesile olurken aynı zamanda genç neslin farklılaşmasına fırsat vermekteydi.

İşçi göçü sebebiyle Alevilerin Avrupa'da yaşamaya başlamasında, yaklaşık ilk *20* yılda öteki İslami inanç temellilerde olduğu gibi bir serbesiyet gözlenmedi.

Burada geriye doğru kısa bir bölüm açmak gerekecek.

Ancak Alevilerin (en azından) aile veya birey olarak ekonomik anlamda konumlarındaki iyileşmeleri, edindikleri mal mülk ve değişmeye başlayan statüleri nedeniyle, yaşadıkları, henüz Avrupa'da değilse bile kendi memleketlerinde dikkat çekti. Mesela hemen her Türkiyeli gibi Aleviler de kazançlarının önemli bir bölümünü, başta kendi memleketleri olmak üzere Türkiye'de yatırıma dönüştürdüler. Bu ise küçük şehirlerin veya kasabaların söz sahibi (aslında mülk sahibi) eşrafının bir alternatifinin oluşması demekti. Erzincan, Sivas veya Maraş gibi çok sayıda Alevinin barındığı yerlerde şehir merkezlerinde mal mülk sahibi olmaları geleneksel *Sünni* eşrafta ve çevresindekilerde tedirginliğe yol açtı. Mümkün mertebe şehir ve kasabalardan uzakta yaşayan Alevilerin günlük ihtiyaçları itibariyle oralardaki eşrafa olan muhtaçlıkları azalmaya ve/ya ortadan kalmaya başlayınca tehlike çanları çalmakla gecikmedi. Bu boyutuyla, Aralık *1978*'de Maraş'ta yaşananları, devletin 'derin' hesaplarının yanında, bulundukları yerde doğrudan ekonomik bir güç olarak ortaya çıkmaya başlayan Alevilerin potansiyel rakip ve tehlike olarak algılanmasının önemli bir etkisi vardı. Böylelikle birçok çıkar/hesap birbiriyle çakışınca pratikte kolaylıkla karşılık bularak bir cinnet haline dönüşebildi. Kaldı ki böylesi, komşunun malına çökme kodları toplumun geçmişinde zaten bulunmakta.

Yeniden kaldığım yerden devam edeyim.

Öteki İslam temelli örgütlenmeler epey yol almış olmalarına rağmen Aleviler *1980*'lerin ortalarına kadar halen (ve ağırlıkla) kimliklerini saklama eğilimindeydiler. Avrupa'da yaşadıkları gettolarda, çalıştıkları işyerlerinde vs. öteki Türkiyelilerin arasında Alevilikleri açığa çıkaran davranışlardan epey zaman imtina ettiler. Hatta *1960*'ların ortalarında kurulmasına rağmen ancak *1970*'li yıllarda bir ölçüde adından bahsettirebilen *TBP*[8] Avrupa'da da kısmi bir örgütlenmeyi başarabilmişti. Ancak parti programında da olduğu gibi Alevilik üzerine vurgu yapmaktan kaçınılan bir

[8] TBP: Türkiye Birlik Partisi. İlk kurulduğundaki adı 'Birlik Partisi' idi. Ayrıntılar için bkz.: https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_Birlik_Partisi

çizgi izlenmekteydi. Muhtemelen partinin bu anlamdaki tek vurgusu logosundaki *İmam Ali*'yi simgeleyen aslan ve çevresindeki *12 İmam*ı simgeleyen yıldızlardı. Çünkü tüm parti programı ve tüzüğünde *27*. maddede yer alan ifadelerden öte bir kez bile Alevi kavramı geçmemekteydi. »Dini eğitim ve öğretim yapılan yerlerde ve buralarda okutulan ders kitaplarında mezhep tefrikini önlemek, dini eğitim ve öğretimi belli bir mezhebin tekeli altına sokmamak.«[9] Zaten *12 Eylül* sonrasında bu partinin de kapatılmasıyla Avrupa'daki örgütlenme de öteki sol ve muhalif partilerde gözlendiği şekilde sönümlendi.

Alevilerin önemli bir bölümü aynı zamanda Kürt olduğundan onlar için durum biraz daha karmaşıktı. *1980*'lerin ortasından itibaren ivme kazanan Kürt hareketiyle, giderek üstü örtük kimliklerinden sıyrılmaya başlayan Kürtlere Kürt Alevileri de katılmaya başladı. *PKK* öncülüğündeki ve tabanı itibariyle Şafi ağırlıklı kesime ihtiyatla yaklaşan Alevi Kürtler giderek bu harekete sempati göstermeye ve desteklemeye yöneldi. Hatta epey bir zaman, gelişen Kürt hareketine mesafeli duran Dersim'de bile durum değişmeye başladı. Ancak Kürt olmayan Alevilerin bir bölümü bu mesafeli duruşlarını devam ettirdi. Burada devletin, Aleviliğin sadece Türklükle bağlantılı olabileceği propagandası da halen ve yer yer etkili olabilmekteydi.

Turgut Özal

Kürt olmayan Alevilerin bu konumundan fayda devşirmeye çalışan devlet, o dönemdeki Türkiye hükümeti ve muhtemelen *Özal*'ın[10] hesapları doğrultusunda bir bakıma Alevi örgütlenmelerinin önünü açar gibi oldu. Belki de bunun zaten kaçınılmaz olduğu fark edildiğinden işin içinde bulunma amacı belirleyiciydi. Tabii her siyasi partinin 'oy kaygısı' başka bir etkileyici yan olabilmekte. *Özal*, Anayasanın *24*. maddesi[11] uyarınca herkesin kendi inancı doğrultusunda ibadet yapmakta özgür olduğu vurgusunu tekrarlayınca bir bakıma Aleviler için de bir kapı aralanmış oldu. Zaten *Özal*'ın o dönemlerde Alevi çevresinden değişik kişilerle görüştüğü basında yer almış, bazı kesimlerce belki bir çıkış olarak görülmüş gibiydi. Fakat devletle iyi tecrübesi bulunmayan Alevi toplumunun önemli bir bölümünde bu gelişmeler yerine göre tepkiyle, yerine göre ihtiyatla karşılandı. *1990* yazında *Arif Sağ*'la *(1945)* yapılan bir söyleşide bu konu gündeme gelmekte ve *Özal*'ın (ve büyük ölçüde devletin) tutumuna kuşkuyla yaklaşımı görülmekte. Söyleşiden kısa bir bölüm aktarmak anlamlı olabilir.

[9] Türkiye Birlik Partisi Tüzük ve Programı, TİPO Neşriyat ve Basımevi, İstanbul, *1969*. Sayfa *5*.
[10] Turgut Özal *(1927-1993)*.
[11] Bu madde şöyledir: »Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. *14*. madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir.«

Şevket Şahin, »Alevilerin Türkiye'de ve yurtdışında giderek dernekleşmeye başladıklarını görüyoruz. Hatta Türkiye'de devletin Alevi derneklerine büyük yardım yaptığı ve Alevi önde gelenleriyle bazı gizli toplantılar düzenlediği basına yansıdı. Devlet Alevileri kullanıyor mu bu olayda?«

Kirpi *5*, *08.1990*

Arif Sağ, »Bu çok hassas bir soru tabii. Benim bu olaydan kuşkularım var, yani birtakım tereddütlerim var. Devletin ve devletin yapısını yönlendiren insanların yapısını biliyoruz. Yani düne kadar bu devlet Alevi toplumunu hor görmüş, şüpheci bakmış. Sanki Türkiye içinde çıbanbaşıymış gibi görmüş bu toplumu. Hala da görüyor. (...) Aleviler örgütlenmek istiyorlarsa kendi güçleriyle örgütlenmeliler. Bugüne kadar nasıl yaptılar, bundan böyle de yaparlar. Devletin parmağının girdiği yerde ben başka şey hissederim.«[12]

Haliyle söz konusu gelişmeler bu söyleşinin gerçekleştirildiği tarihten epey önceye dayanmakta.

»Alevilerin, *Alevi* veya *Bektaşi* ismi ile dernekleşmeleri ancak *1985*'li yıllardan sonra başlamıştır. Daha önceleri Alevi ağırlıklı yapıları görmek mümkündür. Bunlardan ilki *1972-73*'lerde 'Amele Birliği'dir. Bu ismin alınmasındaki nedenlerden biri Anadolu'daki ilk işçi hareketlerinden olan demiryolu işçilerine atfedilmesidir. Tepkiler sonucu bu izim 'Yurtseverler Birliği' olarak değişmiştir.«[13]

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı gibi Almanya'daki ilk *Alevi* örgütlenmeleri *1985* yılında resmiyet kazanmaya başladı. Hatırladığım kadarıyla Köln'deki *Alevi* örgütlenmesi ve derneği bunların ilkiydi. Aynı dönemlerde *Şinasi Koç (1911-1990)* adlı bir dede Avrupa'da dolaşarak Alevi çevrelerinin örgütlenmeleri telkinlerinde bulunmaktaydı. Aynı zamanda geniş çaplı ve daha çok gösteri mahiyetinde, kendisinin de katıldığı büyük cemler tertip edilmekteydi. *Şinasi Koç*'un Aleviliği yorumundan davranışlarındaki rahatlığa kadar bütün bunların çok da muhalif bir duruştan beslenmediğini anlamak zor değil.

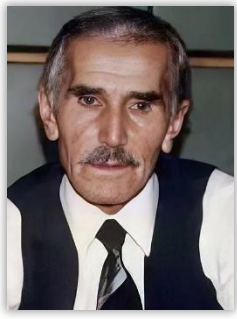

Şinasi Koç

Şimdi yeniden birkaç yıl geriye giderek genellikle gözden kaçan başka (ve muhtemelen bugüne kadar hiç değinilmeyen) duruma dikkat çekmeye çalışayım.

---

[12] Kirpi Dergisi, Sayı *5*, Ağustos *1990*. Sayfa *75*.

[13] *Ahmet Aydemir & Uğur Aydoğdu* »Avrupa Alevi Yapılanması-Kronoloji *(1989-1998)*« Öztepe Matbaacılık, Ankara *2012*.

Bilindiği üzere devlet her farklılığı/çeşitliliği potansiyel tehlike olarak görür ve ona göre davranır. Bir yandan eşit yurttaşlıktan dem vururken bir yandan (gerektiğinde birbirine karşı) kullanabileceği en küçük farklılığı iyice kayıt altına almaktan ve gerektiğinde harekete geçirmekten durmaz. Hep olduğu gibi burada sözünü edeceğim dönemden kısa bir süre önce Aleviler sistematik olarak fişlenmişti.[14] Ancak *12 Eylül*den sonra muhtemelen Kürdistan'da olacakları birçoğumuzdan daha iyi tahmin eden/bilen devlet, tabii her zamanki yöntemlerine uygun olarak Alevilerle Kürtleri karşı karşıya getirmek üzere bazı planlar gündeme getirmişti. Aslında buradaki hesap sadece Kürdistan'da gelişebilecek bir muhalif duruşu, 'ülkenin bütünlüğü' formülasyonuyla doğrudan Kürt hareketi karşısında bir tampon olarak kullanmanın hedeflenmesi üzerine yapılmıştı. Bu konularda birçok bakımdan 'normal' görünebilecek ilişkiler her zaman sürdürüldü. Ancak ve muhtemelen devlet aklının işleyişiyle bu bağlamda ilişki kurulan kesimlerin (veya bireylerin) algısı farklı olabilmekteydi. Mesela *İzzettin Doğan*'ın *(1940) 12 Eylül* darbecilerinin gözde partisi *MDP*'in[15] kuruluşunda görev alması gözden kaçan bir karışıklık değildir.[16]

İzzettin Doğan

Ali Haydar Saltık

12 Eylül darbesini planlayıcısı ama fazlaca öne çıkmayan kişilerinden biri olarak bilenen *Ali Haydar Saltık*'ın *(1923-2011)* Dersimli ve Alevi kökeni düşünüldüğünde Alevilere ilişkin hesaplara biraz dikkat çekilmiş olur sanırım.

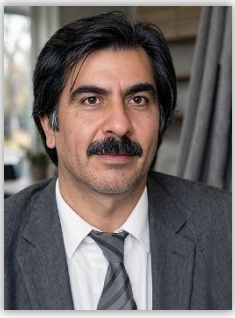

Arif Sağ (© BeKa)

Cemile Kutgün

Bu hesapla devlet, Alevileri en değerli yanlarından biri, müziği üzerinden (de) yönlendirmeyi amaçlamıştı. Dikkat edilirse bu konuda ilginç gelişmeler yaşandı. Mesela takip eden yıllarda, bir bakıma halk müziğinde önemli bir sıçramaya dönüşen *1982* Şubat ayında *Arif Sağ*'ın *(1945)* 'Şan Tiyatrosu Resitali'[17] olarak

[14] Ayrıntılar için bkz.: https://t24.com.tr/haber/12-eylulde-aleviler-de-fislendi,234092 (ET: *25.03.2024*)

[15] MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi.

[16] Ayrıntılar için bkz.: https://www.uludivan.de/Alevi-Dosyas%26%23305%3B-8.htm (ET: *25.03.2024*)

[17] Söz konusu resitalin kaydını buradaki bağlantıdan dinlenebilir.

hafızalara geçen müthiş dinletisi aslında *Alevi* toplumunun hiç beklemediği bir rahatlıkla bir gövde gösterisine dönüşebilmişti.

Anılarımı yazdığım kitapların *3*. bölümünde katıldığım bu dinletiye değinmiştim. »Salon hıncahınç dolmuştu. *Cemile Kutgün*'ün uzun sunumundan sonra *Arif Sağ*'ın performansı oldukça heyecan vericiydi. Ama yaklaşık iki saatlik programı ağız tadıyla dinlemek mümkün olmadı. Salonun bir tarafındaki büyük çoğunluk sürekli tezahürat yaparak dinlemekten çok içlerini boşaltır gibi bir havadaydı.«[18] Daha sonra bir dizi olarak tekrarlanan bu dinletileri o dönem televizyonun tanınmış yüzlerinden *Cemile Kutgün*'ün sunması da bir rastlantı sayılmazdı muhtemelen. Tam emin değilim ama galiba *Cemile Kutgün*'ün babası *1960*'taki darbeden sonra bazı sorunlarla karşılaşan *DP*'lilerden[19] biriydi. Sıkıyönetim koşullarında her şeyin acımasız bir sertlikle idare edildiği dönemde bütün bu denklikleri rastlantı üzerinden izah etmek fazlaca saflık olur. Çünkü iş bu kadarla kalmayıp at sırtında Erzincan'dan yola çıkarak geniş bir coğrafyayı, yani Doğu Anadolu'yu baştan başa dolaşarak İstanbul'a ulaşan bir aşığın hiçbir sorunla karşılaşmaması, dahası bunun magazinleştirilerek duyurulması o dönemin şartlarında fazlasıyla 'ilginç' olarak okunmalıdır.

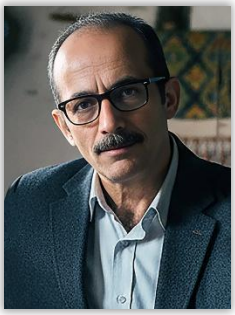
Davut Sulari

İşte *Davut Sulari*'nin *(1926-1985)* dört ay süren o meşhur yolculuğunun tam da aynı dönemlere denk gelmesi yine bir tesadüf değildir. Zaten bu yolculuğu bir televizyon programıyla son bulmuştu. Televizyon programının, her devirde yöneticilerin (ama özellikle askerlerin) 'bizim' dediği *Uğur Dündar (1943)* tarafından yapılmasından devletin resmi gazetesi niteliğindeki *Hürriyet* gazetesi ve ona bağlı en büyük magazin dergilerinden biri olan *Gong* dergisinde bunun haberleştirilesindeki paralellik sanırım yeterince ipucu sayılabilir.[20]

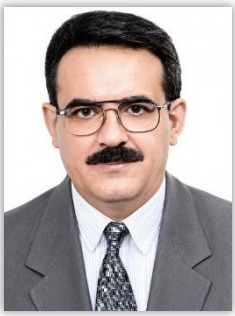
Yavuz Top

Hatta *Uğur Dündar*'ın söz konusu televizyon programının her bölümünde özel olarak *Yavuz Top*'un *(1950-2025)* çoksesli müzik denemelerine yer verilmesi muhtemelen çoğu insanın unuttuğu bir ayrıntıdır. Çünkü *Yavuz Top*'un da bir Alevi olması ve söz konusu programdaki çok sesli denelerinde *Pir Sultan* gibi simge isimlerin adının geçmesi yanlışlıkla veya gözden kaçma olarak ifade edilemez.

[18] Ayrıntılar için bkz.: *Bekir Karadeniz* »En Büyük İsyan Hatırlamaktır *3*« KaraMavi Yayınları, *2*. Baskı, Ankara, *2022*. 'Şan Tiyatrosu' başlıklı bölüm. Sayfa *342*.
[19] DP: Demokrat Parti.
[20] Bu konuyu daha ayrıntılı olarak 'Davut Sulari-Yaşamı ve Şiirleri' adlı kitapta inceledim.

Buradaki birkaç örnekle, darbecilerin kısa bir süre öncesine kadar fişlediği Alevilere ilişkin birden peydah olan sevgisi takdire şayan bir iş değildi haliyle.

Alevilerin örgütlenmesinde Alevilerin kendi gerçeklerini farklı açılardan ifade etme yollarının dışında/yanında devletin böylesi uzun vadeli hesaplarına dikkat çekmek için bu örnekleri verdim. Ancak *12 Eylül*ün toplum mühendisliği büyük oranda başarıya ulaşmasına rağmen Kürdistan'da olduğu gibi Alevilerde de tasavvur edildiği oranda işe yaramadı. Böylelikle Aleviler süreç içinde güçlenerek kendi yoluna kanalize oldu. Haliyle tek bir yoldan gidildiğini söylemek niyetinde değilim. Çeşitlilik olmasına rağmen burada belirleyici olan muhalif duruş temelindeki örgütlenmelerdir. Zaten Alevilerin en büyük ortaklıkları gelenekleri ve davranışlarındaki tam bir benzerlik değildir. Bu anlamıyla çok çeşitlilik söz konusu ama en farklı gibi görünen Alevileri birleştiren asıl unsur muhalif olmalarındaki kaderleridir. Kaderden kastım, yüzlerce yıldır içinde bulundukları durumda kendilerine neredeyse başka yol bırakılmamış olmasına vurgu yapma amaçlıdır.

İşte yazının başında belirttiğim Hamburg'daki etkinlik Alevilerin örgütlenmesindeki sıçrama kadar devlete karşı mesafeli duruş açısından da önemli bir kopuştur. Hafta boyunca süren etkinliğe katılan *Dursun Akçam (1930-2003)*, *Nejat Birdoğan (1934-2001), Güler Duman (1967), Sadık Gürbüz (1950), İsmail Kaplan (1967), Turgut Öker (1961), Arif Sağ (1945), Rıza Zelyut (1948)* şu an hatırlayabildiğim isimler. Hafta boyunca çeşitli sempozyum, tartışma ve müzik programları binlerce insan tarafından yoğun ilgiyle izlendi.

İzleyiciler, Hamburg *1989* (© BeKa)

Bu etkinliğin hem hazırlanışı hem de sonrasında evrildiği aşama bakımından *Turgut Öker* gibi politik çevrelerden gelen insanların bulunmasının etkisini yadsımamak gerekir. Hatta sonraki yıllarda bu örgütlenmenin içindeki birçok insanın ayrışma, farklı arayışlara yönelmesi veya tümden uzaklaşmasının nedenlerinden biri olarak gösterilen bu politik yan Alevilerin bağımsız örgütlenmesi bakımından önemlidir. Burada değinmek istediğim hangi söylemlerin ve ilkelerin ışığında bir *Alevi* örgütlenmesi gerektiği değildir. Başkaları farklı olabilir fakat benim gibi işin sadece kültürel ve tarihsel boyutuyla ilgili birinin bu tür önermelerden uzak durması gerektiğini bilmekteyim. Ancak buna değinmemin nedeni bağımsız ve devletin denetiminden uzak durmalarının önemini belirtmek içindir.

Hamburg çıkışlı bu etkinliğin dışında da yine aynı dönemlerde başka gelişmeler söz konusuydu. Bu bir bakıma farklı düşüncelerdeki kesimlerin bir anlamda paralel yapılanlara gitmeleri anlamına gelmekteydi.

»*1985* yılından itibaren Alevi adı altında kurulan Alevi derneklerinin sayısı giderek artmaya başladı. *1988* yılında Alevi Federasyonu kurmak için Hamburg, Gustavsburg, Berlin, Frankfurt, Dortmund, Bergkamen şehirlerinde sürekli buluşma ortamı yaratıldı. Bu buluşma süreci 1989 yılının sonuna kadar devam etti. *25.11.1989* tarihinde Dortmund şehrinde sekiz dernek biraraya gelip anlaşma sağlayınca, Almanya'da Alevi Federasyonu kurma kararı alındı.

(...)

Federasyonun kuruluş sürecine katılmak istemeyen Hamburg ve Berlin dernekleri *25.11.1989* tarihinde Dortmund'da yapılan toplantıya katılmadılar. Bu toplantıya gelmeyen başka dernekler de vardı.«[21]

Görüldüğü gibi çeşitli örgütlenme çabaları bulunmaktaydı.

Bir şekilde Aleviler de ortaya çıkan imkanları değerlendirerek böylesi bir örgütlenmeyi hayata geçirebildiler. Ama tarihsel gelişmelerde ilginç bazı benzerlikler olmasına dikkat çekip özetleyerek yazının sonuna geleyim.

Alevilerin Avrupa'da kendilerini ifade etmeye, kimliklerini açıklamaya başlamaları aslında yukarıda bahsettiğim gibi Sünni kesimin örgütlenmesiyle sadece bir ölçüde benzeşmekteydi. Bu, (kısmen de olsa) devlet denetimden bağımsız hareket edebilmeyle doğrudan ilişkiliydi. Ancak Alevilerin mücadelelerini yükseltmeleri daha çok *1980*'lerin sonuna denk düşmektedir. O dönemden itibaren hem Türkiye'deki politik ortam hem de artık göçmenlerin gittikleri yerlerde yerleşik olmaya başlamalarındaki ivmeyle bağlantılı olarak düşünmek gerekir. Her gelişmeyi ve muhalefeti sadece maruz oldukları baskıya başkaldırma şeklinde açıklamak yeterli veya doğru olmayabilir. Şüphesiz baskıların itiraza ve

[21] *Mehmet Caba*, Avrupa Alevi Örgütlemesi, İmla Yayınları, Ankara, *2016*. Sayfa *11*.

giderek karşı durmaya dönüşmesi ihtimal dışı değil ancak her baskının direnişe dönüşeceğinden hareket etmemek gerekir. Mesela Alevi örgütlenmeleri üzerine önemli tespitler yapan *Sökefeld*[22] (birçok başkası gibi) bu ivmeyi ağırlıkla Alevilerin uğradıkları ve yer yer katliama dönüşen haksızlıklarla gerekçelendirmektedir. Ancak bu düşünce yeterli bir açıklama gibi gelmemektedir. Alevilerin önemli çıkışı olarak görülen Hamburg'daki etkinlik, söz gelimi *1993*'te Sivas'ta uygulanan katliamdan epey öncesine tekabül etmektedir. Hatta Sivas'ta gerçekleştirilen katliamı bir bakıma meseleyi önceden kavrayan devlet aklının Alevilere (ve muhalif demokratlara) bir uyarısı olarak okumak daha akla yatkındır. Tabii ki sonuçta bu katliam bir ölçüde işe yarasa bile toplumda büyük ölçüde ters bir etki yaratarak *Alevi* örgütlenmesine faydası oldu. Yani *Sökefeld*'in bu yorumu işin sadece (sonraki) bir yanıdır. Asıl belirleyici olan (Türkiye'deki ötekileştirilen her grup gibi) Alevilerin (en azından bu nedenle fazlasıyla öne çıkanların) artık Türkiye olmadan da hayatta kalabileceklerinin garantisiyle ilgidir. Çünkü kendilerini devletin belirlediği Türk ve İslam ideolojileri üzerinden açıklamayan her birey ve grup potansiyel olarak bir belaya maruz kalabileceğini bilir. Hatta devletle fazlasıyla uyum içinde olduklarını düşünen ve kendilerini büyük ölçüde Türk-İslam sentezinin parçası şeklinde gören *Gülen Hareketi*nin *2016* yılından itibaren aynı akıbete uğraması buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Görüldüğü gibi, aslında devletle bu kadar 'uyumlu' olduklarını düşünen onbinlerce insan bir anda ötekileştirildi. Bir bakıma Kürt, Alevi, her şeye rağmen varlıklarını sürdürebilmiş dini/etnik azınlıklar ve tabii her zaman muhalif solcular gibi bir gecede 'düşman' kategorisine savruldular. Aradan geçen zamandan sonra bu çevreden insanlar arasında 'öteki' olmanın ne anlama geldiğini kavrayanların bulunması gibi halen eski hesapla yapılan hatanın anlaşılacağı ve 'devletin büyüklüğü' söylemine sığınarak kendilerinin af kapsamına sokulacağını umut edenler vardır muhtemelen.

Martin Sökefeld

Türkiye'nin bir bakıma kurucu politikasıyla ilgili olan ve yönetimin gücünün ayrılıklardan sağlandığını anlamak yazık ki çoğunluk açısından mümkün olamamaktadır. Halbuki *100* yıllık tecrübeden hareketle, her grubun bir başka zaman 'icap eden düşman' pozisyonuna sokulacağını anlaması için daha başka ne yaşanması gerektiğini bilmek zor.

Sonuçta tesadüfler ve/ya bilinçli tercihlerden bağımsız olarak, Alevilerin örgütlenmesinin geldiği nokta artık Türkiye demokrasisi açısından önemli bir dinamiğe dönüşmesi bakımından önemlidir.

[22] Prof. Dr. Martin Sökefeld *(1964)*. Ayrıntılar için bkz.: https://ayrinti-dergi.com.tr/almanyadaki-aleviler/ (ET: *27.03.2024*)